

TANULMÁNY

NÉMETH LÁSZLÓ: KIADATLAN TANULMÁNYOK I–II.

A mai olvasó számára Németh László elsősorban szépíró. Nevét a kényserű hallgatás időszaka után, az 50-es évek derekától megjelent regényei, színpadi alkotásai tették újra népszerűvé. Ezek toboroztak köré új olvasótábort s hozták meg a Kossuth-díj formájában a hivatalos elismerést is. A határokon túl is szépirodalmi műveivel hódított. Tanulmányaiból egyetlen német nyelvű válogatás jelent meg, de nagyobb regényei Európa majd minden nyelvén hozzáférhetők.

Pedig hatalmas arányú életművének nagyobbik felét tanulmányai, esszéi, kritikái alkotják. Ezek jelentős hányadát gyűjti egybe a *Kiadatlan tanulmányok* két kötete s billenti helyre — ha nem is teljes mértékben — az egyensúlyt a szépíró s a tanulmányíró, a művész és a gondolkodó között. Ez annál is inkább indokolt, mert Németh László regényei és drámái, valamint tanulmányai egységes gondolkört alkotnak, ugyanannak a koncepciónak, ugyanazoknak az eszméknek és törekvéseknek az ábrázolásai, illetve megfogalmazásai. A tanulmányok tehát nemcsak az írói teljesítmény egészére nyújtanak kitekintést, hanem hozzásegítenek a szépirodalmi művek mélyebb megértéséhez is.

A gyűjtemény első írása még 1925-ben keletkezett, az utolsók pedig 1966-ból valók. A két dátum közé eső több mint négy évtized az író számára a szakadatlan próbatétel, a belső parancsra vívott hősi küzdelem sorozata volt. A tanulmányok kötetei ennek a harcnak a dokumentumait adják az olvasó kezébe. Aki a két vaskos kötetet átlapozza, ámulva kérdezheti, micsoda emberfeletti erő és erkölcsi bátorság kellett ahhoz, hogy az író a súlyos gondokkal terhelt kor szinte valamennyi kérdésére választ keressen. Honnan merítette az energiát ahhoz, hogy a megélhetés gondjai mellett, kenyérkereső hivatást is ellátva, szervezzen, toborozzon, lapot szerkesszen, reformterveket dolgozzon ki, figyelemmel kísérje kora természettudományának problémáit, felelősséggel szóljon irodalomról, történelemről s emellett még szépírói alkotások tömegét teremtsé meg?

A problematika rendkívül gazdag, szerteágazó, a vallató kornak adott válaszok sem mindig helyesek. Zseniális megsejtések, ma is szilárdan álló megállapítások, termékenyítő gondolatok váltakoznak naiv utópiákkal, tudománytalan következtetésekkel, a valóság által megcáfolt tételekkel. Ami e nagy tarkaságot egységbe fogja s a részletek ellentmondásai között rendet, egyöntetűséget teremt, az az író személyes hitele, a sorok között lobogó szenvedély, a teljes emberség, amellyel a harcot vállalja, a megismerés, a tájékozódás felfokozott vágya, a mély felelősségtudat, a tévedések kockázataért is egy étellel jótálló magatartás. Az idő sok mindent kirostált az író nézeteiből, de a gondolkodás merészsége, önállósága, a közösség ügyének odaadó szolgálata, a tiszta szándék erkölcsi fedezete ma is példamutató. Ez az erkölcsi tartás nyilvánul meg abban is, hogy bár a pálya elején kialakított koncepció alapján véve nem változott a 40 év alatt, mégis a szocialista építés tényei feloldják a szembenállás merevségét. Az író pályája végén is friss érdeklődéssel figyeli mai életünk jelenségeit, s eljut a szocializmus igenléséig.

Tanulmányainak minden tétele megfog, elgondolkodtat, meggyőz vagy el-
lentmondásra ingerel, de nyugtot nem hágy az olvasónak. Írásaiban felhalmo-
zott műveltsége lenyűgöző, néhol már szinte nyomasztó. A sorai közül kiraj-
zolódo emberi magatartás igényességet, olthatatlan kíváncsiságot, mély meg-
győződést sugall. Bármiről ír, az beilleszkedik pontosan kitapintható gondolat-
rendszerébe, így tévedéseiben is következetes, s mert azokban is hisz, becsületes
gondolkodó. Világképe, társadalom- és történelemszemlélete a realitásban gyö-
kerezik, napjainkban szinte elképzelhetetlen enciklopedikus anyagot felölelő
műveltségén nyugszik, elméletei, következtetései mégis a valóság fölött lebeg-
nek. Gondolatainak hegyvonulatai a tények geológiai rétegeire támaszkodnak,
de magásra törő csúcsaikkal az utópisztikus elképzelések felhőibe burkolóznak.
Szemléletének ez az ellentmondásossága a magyarázata annak, hogy tanításai-
nak számos részlete változatlan érvényű, időálló, mai világunkban is igaz, an-
nak ellenére, hogy világnézete nem tekinthető a marxizmuséval azonosnak.

A *Kiadatlan tanulmányok* lapjairól olyan ember tekint ránk, aki pályája
kezdetétől tudatosan maga elé tűzött s többször is világosan megfogalmazott
„szerepre”-re tette fel az életét. Ez a szerep a „magyar messiások”-é, akik az
„országot megváltani” akarják, s hisznek is a vállalkozás sikerében. Németh
László a kultúra fürdőjétől újjászületett jobbak, az „új nemesség” toborzása
útján akarja elérni célját. Ezért nem tekinti magát az első, pályadíjnyertes
novella sikere után sem csak írónak, ennél magasabbra tör. „Én nem vagyok
tisztá művész, s nem akarok csak művész lenni. Adósuk vagyok mindazoknak,
akik úgy hányodnak, kallódnak, mint én, a magyarság veszendő erőinek” —
írja 1932-ben, visszatekintve a Nyugat-ban történt íróvá avatásra. Nem egyéni
ambíció vezeti, amikor „a magyar szellemi élet organizátora” kíván lenni,
hanem a romantikusan átfűtött hivatástudat, amely már az első megfogal-
mazásban magában foglalja a küldetés erkölcsi parancsát is, az egész írói
pályát átható közösségszolgálat önfeláldozását, a tragikus nemzetszemléletből
kiszűrt életprogramot. Ez az átfűtöttség táplálja írásait, amelyekből egy nagy
szellem drámája bontakozik ki a tanulmányok olvasója előtt. „Nem művésznem
születtem” — hangzik újból és újból. „Mi voltam hát? Küszködő — »agon-
izáló. Nem azért, mert másokkal küzdöttem. A külső harc kényszer volt szá-
momra. Azért is túloztam benne, mert nem másokkal vívtam, szenvedélyből;
magamat dobtam be kötelességből. A vallásos harc, az volt az én sorsom.”

A vállalkozás romantikusan felcsigázott pátoszához, a program történelmi
arányaihoz igazodik a mérce is, amit maga s közönsége számára felállított. Kri-
tikáiban, irodalmi tárgyú írásaiban a hazai jelenségeket mindig a világirodalom
legnagyobb teljesítményeihez méri. A szabad tájékozódás lehetőségét és az
önálló, független véleménynyilvánítást biztosító folyóirata, a *Tanú*, olyan ki-
látótorony maga és az olvasó számára, amelyből kitágul a látóhatár, és a „kor
látványa” „világirodalmi szintet, értelmet kényszerít a hazai mozdulatokra”.
„Igazi szomjúság és férfimerészség” hajtotta a kultúra égtájai felé, s a téve-
dések vállalására is volt elég bátorsága. Ezt a szerepet csak olyan ember
tölthette be, akit tudásszomja, aszketizmusa és harcos elszántsága predestinál,
akinek szobrát — önmagáról mintázva — az író maga alkotja meg: „a szer-
zetes szöringe a testen, a gyermek kíváncsisága a tekintetben s a harcos
kardja a derékon: ez az új nemesség”. Az új nemesség azonban csak idea
maradt, a szerepét becsülettel játszó író pedig sereg nélküli vezér. Amikor
a „reform”-ről kiderült, hogy pusztá illúzió, a mélyen csalódott író a dezert-
tálás vádjára válaszolva kénytelen volt beismerni: „nem dezertáltam én se-
honnan itt; egyszerűen azért, mert nincs miből dezertálnom”.

A *Kiadatlan tanulmányok* jelentős része foglalkozik a „nemzeti sors” prob-
lémáival. Itt is, mint a más tárgyú írásokban, élesen elválnak egymástól a
helytálló, ma is érvényes megállapítások azoktól a nézetektől, amelyeknek
nincs közük a valósághoz. A Horthy-rendszer társadalmi viszonyainak bírál-
latában az író következetesen elutasító, ellenzéki álláspontot vall. Olyan vilá-
got lát maga körül, „ahol a tudományos pályafutáshoz a porcos halakénál
lágyabb gerinc kell, a politikai vagyontalansági esküt tesz szellemiekben, s a
regényíró két tanúval igazolja, hogy regényében nincs irodalom”. A hungaroló-
giáról — az író tragikus történelemszemléletére jellemzően „sorstudománynak”
nevezett vizsgálódásokról — írott cikkeiben ma is korszerű elveket hirdet, ami-
kor a bezárkózó nacionalizmus helyett sürgeti más népek megismerését, s kü-
lönösen fontosnak tartja szomszédaink kultúrájának tanulmányozását, a köze-
ledést, a megkülönböztető jegyek mellett a közös vonások keresését. Gondolat-
menetét azonban valami misztikus köd lengi át, a Duna-medencét „új asszi-

milációs központ"-nak látja, s a magyarságban jókai túlzással olyan etnikai erőt sejt, amely „jellegét a súroló és beáramló idegenségben még ma is érvényesíti s magyar természetét a körülötte levő természetre ráparancsolja”. Az asszimilációs őserőbe vetett hite azonban nem képes mérsekélni a nemzet-halál riasztó vízióját, amely olté kísért a tanulmányok lapjain 4 évtizeden át. A látomás riadalma az utolsó évek írásaiból sem tűnt el. Az *Irodalmunk jövője* c. ciklusban is leírja, hogy „ellebzseltünk ezer évet s most, hogy a világ kohója munkába vesz, létünknek nem marad emlékeztető nyoma. Az egész magyar történelmet a reménytelen helyzetek által kiváltott hősi gesztusok sorozatának fogja fel — mint az a Széchenyi, Apáczai stb. drámák vívódó hőseiről szóló fejtegetéseiből is kitűnik — olyan „megbéklyózott, haldokló emberek kétségbeesésből fakadó hőstetteinek, akik a harcot a „kívvülről reménytelennek látszó, de nekik valahogy mégsem egészen reménytelen körülmények közt sem képesek feladni”. Ebben a romantikus pózban látja a nemzeti történetet is, de ön maga sorsát is: „S ez a szívósság nem az én egyéni sajtáságom — írja. — Így küzdött az egész magyarság régen, megkötözött kézzel, a kétségbeeséstől kapva a reményt.”

Éz a kétségbeesés sarkallja az írók is nemzetmentő, társadalmat átalakító terveinek kidolgozására. A *Kiadatlan tanulmányok* mindkét kötetén végighúzódik a gondolat a „lelkek reformjáról”, egy „új nemesség” nevelésének gondjáról, a „minőség forradalma” jegyében megújuló Magyarországról. Ebben az utópiában sem minden a fantázia születte. Vannak olyan gondolati elemei, amelyek az objektív folyamat irányának megsejtéséről árulkodnak. A terelés közösségi formájának hangoztatása, a tömegművelődés szükségességének felismerése, az új erkölcsiség követelése, a közélet és magánélet megtisztítása az önzés, az individuális „élvezetvállás” jelenségeitől, a köz ügyeinek demokratikus intézése stb., mind olyan gondolat, amely mai világunk felé mutat. Ezek azonban a tanulmányok utópisztikus gondolatrendszerével éles ellentétben állnak, s az irreális tanok sokaságában hangsúlyukat veszítik. A társadalmi átalakulás vezető ereje az író szerint egy elit értelmiségi csoport lehet csak, mert „a tömegek tehetetlensége” kizárja a forradalom lehetőségét. „Magyarországon ötezer csendőr s néhány gépfegyverrel megrakott autó álmodozásra kárhoztat minden forradalmi reményt” — írja egyik cikkében. S az álmodozás kényszere vezeti az író kezében is a tollat, amikor „egypár szerencsés helyzetű ember jószándékától” reméli a társadalmi reformot. Csak a nemes céloknak mindent feláldozni kész, szinte páratlan erkölcsi magatartás mentheti a Gömbös-kormányhoz fűzött illúziót, amely nem tartotta lehetőtlennék „magában a hatalomban ütni pártot a jószándék mellett, legalább annyi időre, amennyi alatt a mozgalom szétfut és megerősödik. Az illúzió pár hét alatt szertefoszlott, a hatalom a szép álmoktól is visszariadt. Pedig valójában nem is jelentettek volna nagy veszélyt a reformgondolatok. Hiszen ezek között az is olvasható, hogy „nem gazdasági intézkedések segítenek az országon, hanem a kiválóság, mely éppen mert kiváló, gazdasági téren is felismeri és megvalósítja a szükségést”. Az ellenforradalom urai „a lelkek reformját” sem tartották kívánatosnak. De hát mi is az, amit a „kiválóság gazdasági téren felismer” és megvalósít? A *Kiadatlan tanulmányok* terve szerint „egy szocialista szerzetesrend apró társaságaival szórja tele az országot s a jobbak hősi köréből építi fel az új utópiaállamot”. Más megfogalmazásban: „a század gyára: a kert”. Az ideális magyar társadalom képe a „tájhaza” rajzában bontakozik ki, amely tájegységek szerint építi fel a maga gazdasági, katonai, művelődési, népjóléti és köz-igazgatási szervezetét, s igazgatja önmagát a különböző foglalkozási csoportok által létrehozott népképviselő útján. Olyan „ránkszabott szocializmus” körvonalait húzza meg a reformtanulmányokban, amely „a marxi gazdasági követeléseket a XX. század szellemével kapcsolja össze”. Végül is keserű csalódással kellett tudomásul vennie, hogy homokra épített. Kiábrándultan állapítja meg: „a magyar népen olyan érdekközösség ül, amely belsőleg meg nem bontható s elsöpörni is csak külső erő vagy világtörténelmi katasztrófa képes”. Ha utópiaja költői ábránd volt, a kudarcból levont tanulság történelmi jóslatnak tekinthető.

A tanulmánygyűjtemény jelentős hányada irodalmi tárgyú írásokból áll. Ezekből a kritikust, az irodalomtörténet tanulmányozóját és az alkotó művészt ismerhetjük meg. Németh Lászlót a kritikai munkára hatalmas műveltsége, problémameérzése, erkölcsi szilárdsága és véleményét nyíltan kimondó bátorsága tette alkalmassá. Szerb Antalról írja, de rá is vonatkozatható: „Az ember minden ítéletében érzi egy nagyobb ismeretkör közelségét.” Tiltakozik az olyan

felfogás ellen, amely az irodalmat az élettől függetlennek tekinti: „az irodalom az élet egyik megnyilvánulása”, hangoztatja. Ebből a kiindulópontból közelíti meg a bírálatra kiválasztott alkotásokat. És bár vannak megjegyzései, amelyek a kritikai elemzés viszonylagosságára, a mű megismerésének korlátozottságára utalnak („a kritika félreértés”, „a kritika intuitív munka” stb.), ítéletei, meg-látásai, éles szemű, a lényegre megragadni képes kritikusra vallanak. Már „kritikusi inaséveiben” rátapint a magyar líra stílusváltására, amely a Nyugat-nemzedékre visszahatásként következik: „Az új líra Ady szimbolizmusával és a Nyugat idegrendszer lírájával szemben a valóság és a szem lírája lesz.” A változást az induló Erdélyi József és Illyés Gyula költészetén észleli. A líra objektivizálódásának folyamatára figyel költészetükben, amely már „nem önnön misztériumába néz, hanem a világba”. Bírálatai között számos olyan „telitalá-lat” akad, mint a MórícZ Zsigmond *Eső leső társaság* c. novellás kötetéről írott kritika s abban is az *Ebéd* c. novella értékelése. S nem tapint-e a lényegre a *Karácsony Kolozsvárt* c. regény elemzése közben is, amikor a nagyon is elmarasztaló ítélet után így jellemzi Szabó Dezsőt s írói művészetét: „Ripacs? Az is. De nagy ember is. Amit megvont tőle a természet: az az arányok érzéke s a szellem nemessége: a lojalitás; amiből többet kapott: az indulat.” S miújsoda kritikusi bátorság kellett ahhoz, hogy az írói pálya kezdetén álló Németh László olyan irodalmi nagyságok műveit merje keményen bírálni, mint MórícZ Zsigmond, Szabó Dezső, Babits Mihály? Erdemeit nem homályosíthatja el, hogy ítéleteinek egy részét az idő megkérdőjelezte s ma már más értékrendben kapnak helyet egyes írók, akiket annak idején nagyra tartott vagy fordítva, akiknek jelentőségét nem ismerte fel. Kritikai melléfogásai azonban nem az elfoglaltsággal, hanem főként történet- és társadalomszemléletének sajátosságai-val kapcsolatosak. A már fentebb említett tragikus történelemfelfogás emeli Gulácsy Irén *Fekete vőlegények* c. művét a nagy magyar regények közé s minősíti a „magyar katarzis eposzának”. 1932-ben pedig az „új nemesség”, a „minőség forradalma” arisztokratikus nézőpontjáról lehetett csak megfogalmazni József Attiláról a fanyalgó szavakat: „a párt, esztétaideológiái’ őt tartják a fiatalok közt a legtöbbre... a proletariátus nagy költőjének... verseibe jókor, rosszkor belékerült a proletár” stb. (Ez esetben a kritika valóban „félre-értés”).

Az irodalomtörténeti tárgyú tanulmányok a tragikus történelemfelfogás és a *Kisebbségben* koncepciójának elemeit mutatják. Ahogy a magyar történelem a nemzethalál riadalmában támadt nekirugaszkodások láncolata, a magyar irodalom is „a nemlélt szomszédságában támadt, annak veszélye sarkallta, s ez a létküzdelem adja — az író szerint — legnagyobb sajátosságát értékeit is”. „Agonizáló irodalom” a magyar; „s nemcsak jellegét, rangját is ez az agónia” — vagyis a veszélytől sarkallt létküzdelem — adja meg. Ámde a szerző itt saját írói közérzetét tekinti szabálynak, s azt a múltba vetítve keresi irodalmunk történetének azokat a szakaszait, amelyekben a történelmi idők mostohasága és a kimagasló írói alkotások egyidejűleg jelentkeznek. Ilyennek látja a Mohács utáni évtizedeket, amikor a reformáció korának irodalmát a török dúlással hozza okozati összefüggésbe, s ez utóbbit mint az irodalom virágzására kedvező körülményt fogja fel, teljesen mellőzve a magyar nyelvűség kialakulásának előzményeit és a reformációt, mint vallási köntösben jelentkező, a nemzeti nyelvű írásbeliség szempontjából döntő jelentőségű mozgalmat. Így sorolja irodalmunk legvonzóbb szakaszai közé a XIX. század elejét, mely Csokonai, Katona és Berzsenyi költészetének volt „kedvező időszaka”. De kihagyja a „legvonzóbb szakaszok” közül a 48-as nagy nemzedék forradalom előtti, valóban kedvező, bizakodással teli s nagy műveket szülő éveit, és az újabb szakaszt már a 49-et követő évtizedben jelöli ki, amelyben Arany „szerepét és tehetsége mélyebb elemeit” megtalálta. Hogy mennyire önkényes, szubjektív szempontú ez a tájékozódás, annak szemléltetésére elegendő — az utóbbi példához kapcsolódva — Arany János vallomásra hivatkozni, az *Összes költemények* 1867-es előszavára, amelyben egyebek között ezt panaszolja: „hajtott a munkaosztón, de nem találtam irányomat”. Ez pedig aligha vall kedvező körülményekre. Irodalmunk történeti útjának ez a szakaszolása összhangban áll a *Kisebbségben* című esszé nacionalista szemléletű „híg magyar” — „mély magyar” teóriájával, amelynek nyomai a *Kiadatlan tanulmányokban* is fellelhetők. Ha a válságos idők a „vér szerinti” magyar géniusz a halálfélelem remekműveinek megalkotására kényszerítették, akkor a „boldog szakaszok” az asszimilált idegenek számára teremtettek kedvező légkört. Mert — mint a tanulmányokban olvassuk — „Kossuth és Petőfi évtizede azért is nevezetes, ez az a boldog kor, melyben a

két idegen vérmérsék hatására a magyar gondolkodás mintha végleg maga mögött hagyná a halálveszélyt. S ez az évtized az, amely... az első magyar (magyarosított) nevet írta a világirodalomtörténet lapjaira". Úgy tűnik azonban, hogy a nemzet közérzetének a halálveszély a természetes állapota, s mintha ebben rejlene a fennmaradás, a helyes tájékozódás lehetősége. Aki pedig ezzel ellentétés közhangulatot, vagyis bizakodó légkört akar teremteni, az helytelen irányban orientál. Csak így értelmezhetjük az írónak azt a tételét, mely szerint „egy-egy más vérmérsék övből idekerült géniusz” gyűjtotta fény „inkább kápráztatta, mint vezette (a magyar) szemét”. Szándékosan emeltük ki ennek az irodalomtörténeti szemléletnek a gyengéit és tarthatatlanságát. Ezzel azt kívántuk érzékeltetni, hogy a gyűjteményben ezek az írások nem aktualitásuk, hanem dokumentumjellegük miatt kaphattak helyet. Nagy írók nagy tévedései is szolgálhatnak tanulságokkal.

Az előbbieknél sokkal érdekesebb, szinte izgalmas olvasmányt nyújtanak azok a tanulmányok, amelyekben az író egy-egy művének keletkezéséről, az alkotás közben megoldandó feladatokról tájékoztat. Ilyen lebilincselő tanulmány pl. a *Korrektúra* után, amelyben a regényírás titkairól, konkrétan a *Gyász*, az *Iszony* és az *Egető Eszter* műhelyproblémáiról számol be a szerző. Szó esik itt író és mű kapcsolatáról, az írói életkörülmények, az alkotó ihlet és a mű megformálásának összefüggéseiről, az élményanyag (illetőleg az azt megőrző emlékezet) és az alkotó képzelet egyensúlyáról Németh László regényeiben stb. Több műhelytanulmány foglalkozik a drámákkal is. Mindezek — azon túl, hogy az olvasók és színházlátogatók előtt feltárják az író világát, betekintést nyújtanak alkotói műhelyébe — sokoldalú segítséget adnak a művek megértéséhez, szakszerű elemzéséhez.

Szólni lehetne még a terjedelmes gyűjtemény olyan darabjairól, amelyekben az író nagyon is előremutató, szocialista oktatásunkban megvalósuló javaslatait mondja el, mint amilyen pl. az egyetemi oktatásban a hallgatók önállóságának növelése, a kiscsoportos foglalkozások, a tudománytörténeti szempontok érvényesítése stb. Vagy azokról az írásairól, amelyek napjaink időszerű kérdéseire — pl. a demográfiai vita, a közegészségügy, a termelőszövetkezetek stb. — szólnak hozzá. Befejezésül meg kell azonban elégednünk annak a hangoztatásával, hogy az előbbiek azt példázzák: e nagy formátumú gondolatrendszernek számos tétele túlélté az idők viszontagságait és a szocializmusban talált kedvező talajra. Az utóbbiak pedig arra engednek következtetni, hogy a társadalmi reformer „szerepében” nem annyira az ideák, mint inkább az erkölcsi elkötelezettség volt a meghatározó. Nem a módszerre, inkább a célra és annak szolgálatára esett a hangsúly. Mert bármennyire is benne élnek Németh László mai szemléletében is korábbi elgondolásai, ezek ma már nem perelnek azokkal a másfajta elvekkel, amelyek szerint az író egész életén át követett célja: a magyar nép közösségi, művelt életformája megvalósul. (*Magvető Könyvkiadó 1968.*)

CSUKÁS ISTVÁN

NAGY PÉTER: TÁGULÓ VILÁG

Az *Elvek és Utak* sorozat új kötete Nagy Péter vaskos, csaknem hatszáz oldalas tanulmánygyűjteménye, a *Táguló világ*. Írásait évfordulóra válogatta: huszonöt éve jelent meg a szerző első cikke és első nyomtatott könyveskéje. Ezek a kritikák, tanulmányok így egyszerre adnak képet a személyes útról és a világirodalmi kultúránk, közvetve részben felszabadulás utáni kultúrpolitikánk alakulásáról. Szinte mindaz együtt van benne, ami ebben a periódusban az angol, a francia és a német nyelvű irodalomból a fordítás révén hozzánk eljutott és jelentős volt. Az első megjelenést mutató évszámokból érzékelhető a világ tágulásának ritmusa, de az a fájó fáziskülönbség is, amellyel a megismerésben elmaradtunk. Így történhetett, hogy a kritikus alig pár hónapnyi különbséggel mondja el gondolatait a nagy öregek nálunk későn szenzációvá lett műveiről és az utánuk érkezett, melléljük felnövő fiatalok munkáiról.

Lehetetlen egyenként beszélni az itt található mintegy száz, különböző műfajú új regényekről, drámákról, filmekről és tanulmánykötetéről szóló írásokról, inkább megpróbálom summázni azt, ami a sokféleiben, az elutasításban és az elfogadásban, a lelkesedésben és a tartózkodásban, az egymástól látszólag té-